

Życie codzienne Anny Jagiellonki w latach 1564–1572

Zagadnieniem życia codziennego Anny Jagiellonki dotąd najszerzej zajęła się Maria Bogucka w biografii królowej¹, a także pośrednio w artykule dotyczącym jej dworu². Brak jednak osobnych prac poświęconych wyłącznie temu tematowi. A wbrew opinii Marii Boguckiej, która stwierdziła, że monarchini „żyła w niezwykle ciekawych, pełnych wydarzeń czasach, ale sama nie była postacią interesującą czy barwną”³, życie Anny Jagiellonki, również w sferze codziennej, zasługuje na uwagę z kilku powodów. Już pochodzenie umieściło ją w centrum krajowych wydarzeń zarówno politycznych, jak i kulturalnych. Żyjąc 73 lata, stała się nie tylko świadkiem, ale też uczestniczką wielu przełomów politycznych, społecznych czy kulturowych. Trwający długo stan paniński – będący tak w kulturze popularnej, jak w środowisku naukowym powodem do drwin – sprawił z kolei, że była ona wyjątkowym przykładem kobiety, która już w okresie panieństwa uzyskała stosunkowo dużą samodzielność i znaczną swobodę, co nie należało do standardów⁴. Wyróżniało ją to na tle innych kobiet o podobnym pochodzeniu i statusie społecznym.

Cel pracy wiąże się z omówieniem życia codziennego Anny Jagiellonki w latach 1564–1572 w świetle zachowanej korespondencji królowny. Dobór zakresu chronologicznego jest podyktowany kilkoma względami. Nie sposób omówić tutaj całości życia codziennego Anny Jagiellonki. Dzieląc

¹ M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, Wrocław 1994.

² Taż, *The court of Anna Jagiellon. Size, structure and functions*, „Acta Poloniae Historica” 2009, t. 99, s. 91–105.

³ Taż, *Anna...*, s. 181.

⁴ O statusie społecznym kobiety i zależnościach, jakie wynikały z jej stanu cywilnego, pisze m.in. taż, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa 1998.

zatem jej życiorys na poszczególne etapy, pragnę skupić się na jej pobycie w Warszawie od 1564 roku do śmierci Zygmunta Augusta 7 lipca 1572 roku. Datę początkową wyznacza decyzja królowny o powrocie na stałe z Wilna do Warszawy⁵. Był to moment, w którym sama zdecydowała o miejscu swojego pobytu, a nie – jak to działo się dotąd – podlegała decyzjom matki czy brata. Datę końcową wyznacza zaś śmierć Zygmunta Augusta, ponieważ wtedy właśnie życie Anny uległo znaczącym zmianom. Podstawę źródłową pracy będzie stanowić korespondencja prowadzona przez Annę Jagiellonkę, wydana w opracowaniu Aleksandra Przeddzieckiego⁶. Z interesującego mnie okresu zachowało się 9 listów, które wyszły spod jej pióra. Ponadto dodatkowych informacji dostarczają pozostałe korespondencje z tego czasu, nienapisane przez królownę, ale ją wzmiankujące⁷. Uzupełnieniem będzie dostępna literatura przedmiotu. Zamiarem artykułu jest wskazanie stałych elementów życia codziennego Anny Jagiellonki we wspomnianym okresie. Zostanie tu omówione to, gdzie mieszkała, z kim spędzała czas i czym się zajmowała. Spróbuję odpowiedzieć na pytanie o to, jak wyglądała codzienność Anny Jagiellonki i na ile wpisywała się w standardy ówczesnego życia codziennego członków rodziny królewskiej, biorąc pod uwagę jej status polityczny i społeczny. Choć słuszne byłoby umieszczenie tych rozważań w rozleglejszym kontekście i porównanie wyników badań z ustaleniami dotyczącymi innych polskich i europejskich królowych, to jest to problem na osobny, znacznie obszerniejszy artykuł.

Anna Jagiellonka

Anna Jagiellonka⁸ urodziła się 18 października 1523 roku w Krakowie, jako czwarte dziecko Bony Sforzy i Zygmunta I Starego. Dzieciństwo i wczesną młodość spędziła właśnie tam. Za sprawą matki odebrała staranne wykształcenie i obycie w świecie dworskim⁹. Jednak w 1548 roku po śmierci Zygmunta I Starego musiała opuścić rodzinne miasto na stałe. Bona skłócona z synem Zygmuntem Augustem zdecydowała się wyjechać z Krakowa i zamieszkać w Warszawie, zabierając ze sobą trzy

⁵ M. Wrede, *Anna Jagiellonka. Szkic biograficzny*, Warszawa 1986, s. 8.

⁶ *Jagiellonki polskie w XVI wieku*, t. 1–5, oprac. A. Przeddziecki, Kraków 1868–1878.

⁷ Tamże, t. 3, XX fragment listu Zofii Łaskiej do Zofii Jagiellonki, XLVII – Zygmunt August król polski do Stanisława Kłodzińskiego.

⁸ Dostępne biografie Anny Jagiellonki: J. Bartoszewicz, *Anna Jagiellonka. Dwa tomy w jednym*, Kraków 1882; M. Bogucka, *Anna...*; K. Lepszy, W. Sobieski, *Anna Jagiellonka*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Wrocław 1935, s. 128–132; M. Wrede, *Anna Jagiellonka...*

⁹ M. Wrede, *Anna Jagiellonka...*, s. 5.

najmłodsze córki – Zofię, Annę i Katarzynę¹⁰. Odtąd Anna przebywała głównie w Warszawie.

Następnym przełomem w życiu Anny był wyjazd jej matki do Bari w 1556 roku i śmierć Bony rok później. Prawną opiekę nad najmłodszymi siostrami, Anną i Katarzyną, przejął Zygmunt August. To jego decyzją pod koniec lat 50. XVI wieku zamieszkały one w Wilnie¹¹. Palącym problemem stało się wydanie ich za mąż. Choć pojawiali się różni kandydaci zabiegający o rękę Anny, to żaden nie wydawał się odpowiedni¹². Królowa, pozostając w stanie panieńskim, jako ostatnia z sióstr – po ślubie najmłodszej Katarzyny w 1562 roku – wciąż formalnie była zależna od brata. Z czasem jednak zaczęła się usamodzielniać. W 1564 roku podjęła decyzję o powrocie z Wilna do Warszawy¹³. Do kolejnej istotnej zmiany w jej życiu doszło wraz ze śmiercią Zygmunta Augusta w 1572 roku. W krótkiej chwili zmieniła się jej rola polityczna. Przestała być traktowana jedynie jako młodsza siostra króla, a zaczęto ją postrzegać jako ostatnią spadkobierczynię Jagiellonów w Koronie, a później – także jako przyszłą władczynię¹⁴. Okres tuż po śmierci Zygmunta Augusta był dla Anny czasem chaosu i braku stabilności. Szlachta, chcąc odsunąć ją od przebiegu pierwszej elekcji, zmusiła Jagiellonkę do opuszczenia Warszawy, czyli miejsca odbywania sejmów. Królowa przemieszczała się kolejno do Błonia, Piaseczna, Płocka i Łomży¹⁵. Jednak na początku 1573 roku zdecydowała się powrócić na stałe do Warszawy i, wykorzystując swoją pozycję, zaangażować się w pierwszą elekcję¹⁶. Zawiedziona postawą Henryka Walezego i jego ucieczką z Korony, wycofała się z zaangażowania w przebieg drugiej elekcji¹⁷. Decyzją szlachty 14 grudnia 1575 roku wybrano Annę na króla, a księcia Siedmiogrodu Stefana Batorego – na jej przyszłego męża. Ślub i koronacja obojga odbyły się 1 maja 1575 roku na Wawelu. Małżeństwo z Batorym obudziło na nowo ambicje polityczne Anny, które szybko zostały jednak stłumione przez niedającego sobie manipulować męża. Porzuciwszy próby zaangażowania w politykę, poświęciła się organizowaniu dworu i wszelkich rozrywek z nim związanych. Dbała o mazowieckie posiadłości odziedziczone po matce, w tym letnią rezydencję królewską w Jazdowie¹⁸. Anna na krótko włączyła się do polityki po śmierci Batorego w 1586 roku, ingerując w elekcję i promując kandydaturę

¹⁰ Tamże, s. 6.

¹¹ Tamże, s. 7.

¹² Tamże, s. 7–8.

¹³ Tamże, s. 8.

¹⁴ Tamże, s. 9.

¹⁵ Tamże, s. 9–10.

¹⁶ Tamże, s. 10.

¹⁷ Tamże, s. 11–12.

¹⁸ M. Bogucka, *Anna...*, s. 145.

Zygmunta Wazy. Ponownie rozczarowana odsunięciem od władzy przez siostrzeńca, zupełnie wycofała się z życia publicznego i poświęciła się pielęgnowaniu ogrodów oraz aktywności fundacyjnej¹⁹. Borykając się z problemami zdrowotnymi, zmarła 9 września 1596 roku.

Jak wynika z powyższego krótkiego biogramu, życie Anny Jagiellonki było pełne zmian zarówno tych drobnych i naturalnych, jak i tych rewolucyjnych, odmieniających całe jej życie, a co za tym idzie – również rytm dnia. Omawiany w artykule okres, czyli lata 1564–1572, okazał się jednak czasem względnej stabilności w życiu Anny. Było to już kilka lat po śmierci Bony (1557) oraz po ślubie jej siostry Katarzyny (1562), wobec czego Anna zdążyła ułożyć swoją codzienność. Choć po śmierci obojga rodziców przeszła pod prawną opiekę brata, to stopniowo zaczęła usamodzielniać się w wielu obszarach aktywności, o czym świadczy jej wspomniana samodzielna decyzja o powrocie z Wilna do Warszawy w 1564 roku.

Dwór a życie codzienne

Z tematem życia codziennego królowy nierozdzielnie wiąże się pojęcie dworu. Jest to zagadnienie niezwykle złożone i otwierające obszerne pole badawcze, co pokazuje choćby próba zdefiniowania terminu. Z jednej strony dwór był ośrodkiem władzy, który kontrolował nie tylko kwestie administracyjne i urzędowe, ale także kulturalne kraju – za sprawą mecenatu królewskiego i kreowania kultury dworskiej²⁰. Z drugiej strony określa się tak otoczenie monarchy i osoby towarzyszące mu w codziennych czynnościach, a więc urzędników, dworzan oraz służbę dworską, a czasem też dostojników państwowych, pracowników działających przy królu instytucji centralnych oraz wszelkiego rodzaju klientów królewskich²¹. Do tych definicji należy dodać i trzecią, która pojęcie dworu utożsamia z rezydencją monarchy i miejscem jego pobytu. Ciekawe ujęcie proponuje Agnieszka Januszek-Sieradzka w opracowaniu dotyczącym dworu Barbary Radziwiłłówny. Dwór postrzega jako żywą strukturę składającą się z osób na nim zatrudnionych, ale także jako mechanizm, przestrzeń czy środowisko odznaczające się własnymi zasadami funkcjonowania, regulowanymi przez ceremoniał i przez dworzan²². Badaczka definiuje dwór jako „żywy organizm, tworzący

¹⁹ Tamże, s. 145–157.

²⁰ A. Mączak, *Dwór w systemach władzy i kultury europejskiej XVI i XVII w.*, [w:] *Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej*, red. J. Topolski, Lublin 1987, s. 173.

²¹ M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Oświęcim 2014, s. 7.

²² A. Januszek-Sieradzka, *Królowa Barbara Radziwiłłówna w dworskim mikroświecie*, Lublin 2017, s. 10–11.

niezliczone i wielowymiarowe relacje między ludźmi, z królową w centrum owego społecznego systemu”²³.

Zagadnienie dworu monarszego wciąż wymaga dalszych studiów. Dostępne artykuły i monografie poruszają problem kształtowania się, organizacji i składu osobowego polskich dworów królewskich ostatnich Jagiellonów – zarówno królów²⁴, jak i ich żon²⁵ – jednak tematu nie wyczerpują. Dotąd najszerzej zagadnienie dworu monarszego Anny Jagiellonki omówiła Maria Bogucka w biografii królowny²⁶ oraz na łamach osobnego artykułu²⁷.

Najbliższe otoczenie

Proces formowania się dworu Anny Jagiellonki, rozumianego jako osoby składające się na jej najbliższe otoczenie, można podzielić na kilka etapów. Ważnym momentem było jej usamodzielnienie się po ślubie młodszej siostry Katarzyny w 1562 roku. Zyskała wówczas osobny dwór, który do tej pory łączyła z siostrą²⁸. Ten coraz bardziej rozrastał się i przekształcał, osiągając najbardziej rozbudowaną formę w połowie lat 60. XVI wieku. Składał się wtedy z ok. 70 osób, które wymienia i dokładniej omawia Bogucka²⁹. Warto jednak nadmienić, że dwór kobiecy był złożony z dworu męskiego oraz dworu żeńskiego, zwanego z niemieckiego *fracucymerem*, który znajdował się dużo bliżej królowej, towarzyszył jej na co dzień i tworzył jej bezpośrednie otoczenie. Składał się z matron, czyli dam dworskich i dworek, które stanowiły towarzystwo królowej, oraz panien służebnych i służby żeńskiej, które obsługiwały królowie i pozostałym dworkom³⁰.

²³ Tamże, s. 12.

²⁴ Dotąd dworem monarszym ostatnich Jagiellonów zajęli się: S. Cynarski, *Dwór królewski w Krakowie za ostatnich Jagiellonów*, [w:] *Kraków w dobie renesansu. Materiały sesji naukowej z okazji dni Krakowa w roku 1986*, red. J. Małecki, J. Wyrozumski, Kraków 1989, s. 75–84; M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta...*; tenże, *Uwagi o funkcjonowaniu dworu królów polskich w XVI w.*, „Barok. Historia, Literatura, Sztuka” 2005, t. 12, nr 2, s. 13–40; A. Mączak, *Dwór w systemach władzy...*; K. Nabiałek, *Z dworu książęcego na dwór królewski. Zmiana w elitach władzy w Polsce w początkach panowania Zygmunta I Starego*, [w:] *Średniowieczni władcy i ich otoczenie*, red. J. Sperka, K. Kollinger, Rzeszów 2018, s. 325–384; S. Tomkowicz, *Na dworze królewskim dwóch ostatnich Jagiellonów*, Kraków 1924.

²⁵ A. Januszek-Sieradzka, *Królowa Barbara Radziwiłłówna...*; A. Marchwińska, *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta. Organizacja i składy osobowe*, Toruń 2008.

²⁶ M. Bogucka, *Anna...*

²⁷ Tamże, *The court...*

²⁸ Tamże, s. 94.

²⁹ Tamże, s. 95; M. Bogucka, *Anna...*, s. 71.

³⁰ A. Marchwińska, *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta...*, s. 23.